

**ՔՈՒՌԱՐԱՔՍՅԱՆ ՄԻ ԿԱՐԱՄԻ ՁԱՐԴԱԳՈՏՈՒ
ՄԻՄՎՈԼԻԿԱՅԻ ՇՈՒՐԶ**

Մեծ Սեպասարյում իրականացված գայլերի զոհաբերության մ.թ.ա. XVIII-XVI դդ. քվագրվող ծեսից պահպանված նյութական մնացորդները հնագիտական եզակի փաստեր են հնդեվրոպական ցեղերի հոգևոր մշակույթի՝ հավատալիքների, պաշտամունքի և ծեսերի ուսումնասիրման համար: Խեթական գրավոր աղբյուրների, հնդեվրոպական ժողովուրդների հավատալիքների զուգադրումները ցույց են տալիս, որ *Šuwas haitar*՝ *աստվածների կենդանի* գայլի զոհաբերությունը կատարվել է զարմանք և խորհրդանշել է եին տարվա ավարտն ու նոր տարվա սկիզբը, այսինքն՝ տիեզերական կարգուկանոնի վերականգնմանը նվիրված ծիսակարգի կարևոր տարրերից է¹:

Հայտնաբերված ծիսական խեցեղենը հիմնականում ներկայանում է վարդագույն աստառ և սև փայլեցված արտաքին ունեցող ամոքներով²: Գայլերի զոհաբերության ծեսի նյութական մնացորդների հետ հայտնաբերվեց մաև բերանքսիվայր դիրքով մի կարաս, որի տակ վեց ամբողջական գավաթներ էին: Տափակ մատուկով, փքուն իրանով, բարձր վզով, շուրթն իրանին միացնող հակադիր գույգ ունկներով կարասը բարձրորակ է, պատրաստված է ձեռքով և լավ թրծված է: Անոթը եռամաս է, ծեփվել է կավի հրեք լայն ժապավեններից՝ ձևավորելով մատուկը, ապա իրանը և վիզը՝ շուրթերով: Կարասը զարդանախշված է միայն մի կողմում՝ ունկից ունկ ընկած հատվածում: Նախշերն արված են միջին գույնի վերին մասում: Անոթի վիզն իրանից բաժանող հատվածով անցնում է գծազարդերի մեղ ժապավեն: Ձարդանախշերը, որ արվել են թաց կավի վրա, լայնակուս են, ռելիեֆ, ռելիեֆ-ներճկված, ներճկված և գծային: Ձարդագույն առանցքը՝ զուգահեռ գծերի միջև ընկած հատվածը, մանր օղակներով մի մեծ զիգզագ է, որը աջ կողմում մեղ է, այնուհետև աստիճանաբար լայնանում է և ավարտվում զուգահեռ վեց գծերով՝ ձևավորելով վիշապի փոքր-ինչ և եա ընկած, կարծես երախը լայն բացած գլուխը: Զիգզագի յուրաքանչյուր անկյան մեջ խորհրդանշական նշաններ են: Ձևավորված տասը անկյուններից ինը լրացված են տարբեր նախշերով, իսկ առաջին անկյունն ազատ է թողնված: Նշված դաշտերում արված պատկերների մեջ հստակ են պարույրները, ոճավորված թռչունները և խոյի եղջյուրները: Անկյուններից վեցում խորհրդանշանները մի քանիսն են, իսկ երեքում միայն մեկական պարույր է: Մի խորհրդանշան մաև աջից առաջին դաշտում է, որտեղ միավորված են պարույրն ու թռչնազարդը: Ձարդագույն կենտրոնական պատկերի աջ և ձախ թևերում պտույտով իրար հակադիր մեկական պարույր է:

Զննարկվող կարասը զոհաբերության ծեսի նյութական մնացորդներից է, և ինչպես ձևը, այնպես էլ զարդագույն խորհրդանշանները կարևոր են մույն այդ ծեսի տարրերի բացահայտման համար:

¹ Տե՛ս Լ. Եզանյան, Գայլերի զոհաբերության ծեսը. Յոթի խորհրդանշական դերը Մեծ Սեպասարյում, ԳԱԱ ԸՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», Եր., 2010, էջ 33-41: Նույնի՝ Жер-топриношения волков в раннебронзовом Мец Сепасаре, Международная научная конференция "Археология, этнология и фольклористика Кавказа", Сборник кратких содержания докладов, Тбилиси, 2011, стр. 119.

² Լ. Եզանյան, Մեծ Սեպասարի վաղըրոմզիդարյան հուշարձանի պեղումները, ԵՊՄԺ հանրապետական վեցերորդ գիտական մատաչքբանի նյութեր, Գ-յումրի, 2004, էջ 8: Նույնի, Մեծ Սեպասարի մ.թ.ա. III հազարամյակի քնակավայրերը (պեղումների նախնական արդյունքներ), ԳԱԱ ԸՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 8, 2005, էջ 5-21:

Ըստ խեթական տախտակներում պահպանված «*թագավորական*» ծեսերի նկարագրությունների՝ որոշ աստվածություններ նույնացվում էին անոթին³։ Կելտական հավատալիքներում պտղաբերության կամ բերքատվության շտեմարան էր համարվում ամասպեական «*caldron*-ը՝ աշխարհի մոր անոթը»⁴։ Հնդկաստանում այժմ էլ անոթը զուգադրվում է կանացի սկզբի հետ⁵։ Հայոց պատկերացումներում անոթի և Մեծ մոր զուգադրման մասին վկայում են ինչպես հնագիտական և ազգագրական կանացիական աղանամները, այնպես էլ XX դարի սկզբներին Հայաստանի որոշ շրջաններում դեռևս պահպանվող, թրծված, բայց չօգտագործված կճուճը կնոջ երկունքի հովանավոր համարելու հավատալիքը։ Սամադբյուրում «թղայի» համարվող կնոջ ծննդաբերությունը տեղի էր ունենում գլխատան հատակի մեջ թաղված կճուճի վրա, որի շուրջ-բոլորը՝ գետնի մեջ, չարահալած գամեր էին խրված⁶։

Հավատալիքների զուգադրումները ցույց են տալիս, որ եռամաս անոթը դիտվել է *Համաշխարհային ծառ* կամ *Տիեզերական սյուն*, իսկ զարդագուտին մարդկանց և կենդանիներին հատկացված *Միջին աշխարհի* տիրույթում է։ Ջարդագուտին անոթի միջին գոտում պատկերելը հնդեվրոպական պատկերացումների արտացոլումն է, իսկ խորհրդանշաններն արդյոք գալիների զոհաբերության ծեսի բովանդակությունն են արտահայտել։

Խորհրդանշանը գաղտնագիր է կամ ծածկագիր, տեղեկատվություն, որ ամառին հերթին հավանաբար ստեղծվել է որպես հաղորդակցման միջոց և ունեցել է հոգևոր արժեքները միասնական պատկերի ձևով փոխանցելու նպատակ։ Յուրաքանչյուր խորհրդանշան ամփոփում է պաշտամունքի թանձր քողով պարուրված և գաղտնագրված որոշակի միտք։ Վերծանել խորհրդանշանը նշանակում է բացահայտել պատկերի տակ թաքնված կամ գաղտնագրված իմաստը։ Նույն խորհրդանշանը կարող է ունենալ տարբեր կիրառություն, մաս ինչպես ծածուկ (եզոթերիկ), այնպես էլ հրապարակային (էկզոթերիկ) բնույթ։ Թեև խորհրդանշանների ընկալումը մաս ինչ-որ չափով անհատական է, սակայն դրանց վերծանման և մեկնաբանման համար անհրաժեշտ բազմաբնույթ մյուսների՝ հավատալիքների, սովորույթների, ծեսերի համադրումները կարող են որոշակի ընդհանրական պատկեր տալ։

Որպես հետևանք՝ տմեեսական և հասարակական կյանքի դանդաղ զարգացման կայուն և հաստատուն են մնացել ծեսերը, հավատալիքներն ու սովորույթները, որոնք, կատարվող գործողություններին ուղեկցելով, բանավոր ձևով փոխանցվել են սերնդեսերունդ։ Այդ կայունությունն էլ թույլ է տալիս մեզ հասած բանագիտական նյութերի, սովորույթների և ծեսերի օգնությամբ փորձել բացահայտել այն նախնական իմաստը, որ արտահայտվել է դրանցում։

Ձիզգագ-գալարը։ Կարասի զարդագուտու կենտրոնական մասն է (տախտ. 1, նկ. 1)։ Կարասի վզի տակ և տարբեր չափերի խառնիխուռն զիզգագներ են արված։

Փաստերը ցույց են տալիս, որ Առաջավոր Ասիայում, Կովկասում և Եվրոպայում, սկսած մեղիթից մինչև մեր օրերը, զիզգագը՝ որպես գրաֆիկական պատկեր, ունեցել է որոշակի իմաստ. այն խորհրդանշել է օձ կամ ջուր, ընդ որում, այդ երկու խորհրդանշներն էլ փոխկապակցված են։ Ձիզգագ-գալարը օձի իրատեսական պատկերի խիստ ոճավորման հետևանք է և տարբեր ժողովուրդների հավատալիքներում ներկայացնում է ջուր-օձ-վիշապ դիցաբանական կապը։ Գալարը՝ որպես դրույթ (գրաֆեմա), հայտնի է տարբեր մշակույթներից և, սկսած պալեոլիթից, բնորոշ է բոլոր դարաշրջաններին։

³ В. Ардзиева, Ритуалы и мифы древней Анатолии, М., 1982, стр. 63.

⁴ А. Готт, Миф и символ, М., 1992, стр. 13.

⁵ Նույնը։

⁶ Վ. Բրդյան, Հայկական աղանամներ, Եր., 1986, էջ 60։

Գալարն օձի իմաստաբանական պատկերն է, պարույրը՝ սխեմատիկ: Հաճախ զիգզագը, գաղարը կամ պարույրը կարող են պատկերվել նաև այլ նախշերի հետ: Այսպիսի մի խորհրդանշան քննարկվող իրի վրա ներկայացնում է թռչնի և պարույրի զուգակցումը (տախտ. 1, նկ. 5):

Օձի և ջրի դիցաբանական կապվածության մասին է վկայում հին հնդկական առասպելաբանության մեջ գետի առաջացման մասին առասպելը. Ինդրան, հաղթելով Վրիքրու օձին, ազատում է ջրերը, որոնք վերջինս պահում էր կալանքի տակ⁷:

Հայաստանի «*Վիշապներ*» կոչվող, հաղթաբանդակ մակերես ունեցող և հարուստ պատկերներով պաշտամունքային կոթողները «... *վերաբերում են ջրի մի աստվածության պաշտամունքի*»⁸: *Վիշապների* պատկերազարդումներում արագացված դիցաբանական հնագույն ընկալումների վկայություն են ցույի բերանից հոսող ջուրը⁹ կամ ջուր խորհրդանշող ալիքավոր գծերի հետ պատկերված օձը¹⁰: *Վիշապների* վրա տարբեր կենդանիների (ցուլ, թռչուն, օձ) պատկերները խորհրդանշորեն ներկայացնում են վիշապի և այդ կենդանիների կտպը՝ առասպելաբանական մակադրականում ըստ յուրաքանչյուրի ունեցած պաշտամունքային դերի և նշանակության: Ջարդագոտու գլխավոր ֆիգուրի հետ կապված են մյուս սիմվոլիկ նշանները:

Խոռանախոռ: Ջարդագոտու վրա խոյը ներկայացված է կենդանու գլուխը խորհրդանշող, դեպի ներս հակված ուրբում գույգ եղջյուրների ռճավորված պատկերով (տախտ. 1, նկ. 3): Քոռաբաբայան մշակույթի հուշարձանների նյութերում խոյագլուխ են պայտածև պատվանդանները, խոյի ռճավորված գլխի ձև ունեն կաբասների ունկերը, իսկ անոթների նախշազարդումների մեջ խոյի խորհրդանշական պատկերը ներկայացված է ռճավորված եղջյուրներով:

Հնդկությունից դիցաբանության մեջ խոյը «*աստվածության կառքին*» լծված կենդանի է¹¹: Խոյը համարվում էր հին հնդկական Ագնի աստվածության մարմնավորումներից մեկը¹²: «Լեդայում» ամպրոպի աստված Թորը շրջագայում էր երկու խոյերով լծված կառքով, սլավոնական առասպելական կերպարները նստում են խոյի վրա, և հատկապես հին հնդկական սովորույթներում խոյերը՝ որպես աստվածներին տեղափոխող միջոց, հավասարեցվում են ձիերին¹³:

Խոյը հիշատակվում է գարնանային ծեսերում՝ բուսականության աստվածության հարության կրոնադիցաբանական գաղափարի առնչությամբ: Գարնանային օրահավասարից երկու շաբաթ հետո ողջ Եգիպտոսը ցնծում էր ուրախությունից, որ եկել է Խոյի տիրապետությունը: Ժողովուրդը կենդանուն զարդարում էր ծաղիկներով և հանդիսավորությամբ տանում թափորի հետ¹⁴: Մեռնող և հառնող Օսիրիսը Հին Եգիպտոսում հաճախ մարմնավորվում էր խոյի կերպարում և երբեմն նույնացվում էր արևի աստված Ամոնին և հոգեհանգստյան տեքստերում հիշատակվում էր կան Օսիրիս, կան Ամոն¹⁵: Ամոնի սրբազան կենդանին խոյն է, որը պատկերվում էր մարդու տեսքով, երբեմն՝ ոչխարի գլխով¹⁶: Խոյի պաշտամունքը կապված էր նաև նախնիների պաշտա-

⁷ В.Топоров, Индра, Мифы народов мира (шрифтисл' МНМ), Энциклопедия, т.1, М., 1991, стр. 533.

⁸ Մ. Արեղյան, Երկիր, հ.Է, Եր., 1975, էջ 165:

⁹ Նույն տեղում, նկ. 7, էջ 175:

¹⁰ Նույն տեղում, նկ. 2, էջ 172:

¹¹ Т.Гамкрелидзе, Вяч.Иванов, նշվ. աշխ., էջ 586:

¹² А.Голан, նշվ. աշխ., էջ 64:

¹³ Т.Гамкрелидзе, Вяч.Иванов, նշվ. աշխ., էջ 586:

¹⁴ А.Голан, նշվ. աշխ., էջ 65:

¹⁵ М.Коростовцев, Религия Древнего Египта, М., 1976, стр. 21; А.Голан, նշվ. աշխ., էջ 66:

¹⁶ Э.Кормышева(Миньковская), Амои, МНМ, 1991, стр. 70.

մունքի հետ¹⁷։ Սասնա կիսաստված դյուցազունները կռչվում են նաև «խոյ» ընդհանուր մակդիրով, որը, ըստ Հ. Մարտիրոսյանի, «կապ ունի ոչ այնքան սերնդի հարատևման, որքան կենդանականության «խոյ» համաստեղության հետ», հավանաբար Սասնա հերոսները «խոյ», «Յուլ», «Երկվորյակներ» համաստեղությունների միջոցով առնչվում էին «ստիեզերական երևույթների և պտղաբերման գաղափարի հետ»¹⁸։

Հայկական լեռնաշխարհում մ.թ.ա. III հազարամյակում լայն տարածում է ստանում խոյի պաշտամունքը։ Հնդեվրոպական պաշտամունքային համակարգում լեռների աստվածացումը, կապված անհաս երկնքին մոտ գտնվելու հետ, չէր կարող չջգանցել նաև լեռներում ապրող կենդանուն, որն իմաստավորելու էր պաշտամունքը, իսկ պատկերը դառնալու էր խորհրդանշիչ։ Հայաստանի ժայռապատկերներում մ. թ. ա. III հազարամյակից սկսած խոյը ներկայացված է «մեծ շղթայի մեջ, արդեն նշանագրի ձևով»¹⁹։ Բազմաթիվ ժայռանկարներում խոյի ամբողջական ֆիգուրը փոխարինված է նրա գլխով, որը, հետզհետե ոճավորվելով, նույն հիմքից ելնող, աջ և ձախ կետվող կիսաշրջաններով ձևավորում է կենդանու մոտիվն ու հզոր եղջյուրները։ Ժայռապատկերներում և վաղբրոնզիդարյան նյութերում խոյը չի պատկերվում որպես որսի կենդանի։ Ժայռապատկերներում հաճախ հանդիպող խոյանշանները «լուսատուների ամբողջ համաստեղության արժեք ունեն... և խոյը խորը նախնադարում ներկայացնում էր ստիեզերական պաշտամունքի առարկա»²⁰։ Վերջինիս փաստումն է նաև Քեթիից հայտնաբերված, մ.թ. ա. III հազարամյակի վերջերով թվագրվող, խոյագլուխ ունեցող քրեղանօրացույցը²¹։ Մ.թ.ա. IV-III հազարամյակներում զարմանալից գիշերահավասարի ժամանակ արեգակը գտնվել է Յուլ համաստեղությունում և մ.թ.ա. III հազարամյակի վերջերին մտել է Խոյ համաստեղություն²²։

Թշնազառն։ Կարասի զարդագոտու վրա ամենաշատ կրկնվող խորհրդանշանը ներկայացնում է թռչուն՝ պարույրի և խոյի նշանի համադրություններով (տախտ. 1, նկ. 4)։ Քուտարաքսյան խեցեղենի սիմվոլիկ նշանների մեջ հաճախ հանդիպող թռչունը հիմնականում երկարակտուց է, երկար ոտքերով և եռանկյունաձև իրանով։

Բոլոր ժողովուրդները թռչուններին համարել են աստվածային էակներ։ Հնդեվրոպական ընդհանրության հոգևոր պատկերացումներում Համաշխարհային ծառի «Վերին» աշխարհը կամ ծառի սաղարթը հատկացված էր թռչուններին²³։ Թռչունի և օձ-վիշապի պայքարը՝ իբրև հակամարտություն կամ «ստիեզերական աղետի առասպել», ներկայացնող հնագույն դրվագներ հանդիպում են Գեղամա լեռների մ.թ.ա. III հազ. թվագրվող ժայռանկարներում, որտեղ գրեթե մշտապես պայքարն ավարտվում է թռչունի հաղթանակով²⁴։ Օձ-վիշապի դեմ պայքարի հետ կապված են տարբեր թռչուններ։ Խեթական ամենավաղ տեքստերից սկսած՝ արծիվը ծխակարգում հաճախ ծառայում է աստվածներին, թռչում է միմյանց մոլ և այնտեղից լուրեր բերում²⁵։ Հնդկական և իրանական առասպելներում արական հատկանիշ կրող աստվածությունը երբեմն արծ-

¹⁷ Э.Темкин, В. Эрман, Мифы древней Индии, М., 1985, стр. 49—50.

¹⁸ Հ. Մարտիրոսյան, 1981, նշվ. աշխ., էջ 75։

¹⁹ Հ. Մարտիրոսյան, Գեղամա լեռների ժայռապատկերները, Հայաստանի հնագիտական հուշարձանները 11, Ժայռապատկեր, պրակ III, Եր., 1981, էջ 72։

²⁰ Նույն տեղում, էջ 73։

²¹ Հ. Խաչատրյան, Հին հայկական օրացույցի մասին, ԳԱԱ ԸՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 1, Գյումրի, 1998, դջ 14-16։

²² Նույն տեղում, էջ 8։

²³ Т.Гамкрелидзе, Вяч.Иванов, նշվ. աշխ., էջ 490։

²⁴ Հ. Մարտիրոսյան, 1981, նշվ. աշխ., էջ 67։

²⁵ Т.Гамкрелидзе, Вяч. Иванов, նշվ. աշխ., էջ 538

վի կերպարանքով է²⁶: Արծիվը Ձևսի խորհրդանիշ թռչունն է²⁷: Հին գերմանական սովորաբաններում արծիվը գայլի և արջի հետ հանդերձյալ աշխարհի երեք սրբազան կենդանիներից մեկն է²⁸:

Հնդեվրոպական, հատկապես գերմանական որոշ սովորություններում, ագռավը ծիսական նշանակությամբ մոտենում է արծվին, մասնավորապես որպես Վալհալլի սրբազան թռչուն²⁹: Ագռավը Միերի-Միթրայի հավատարիմ ուղեկիցներից մեկն է և միթրայական պատկերազրույթյան մեջ սերտորեն կապված է արևի խորհրդանիշի հետ³⁰: Ագռավը պատգամաբեր է («Մասնա ծոեր»-ում աստվածների լրաբեր- սուրհանդակ), իմաստուն և խոսելու ունակությամբ օժտված («Դնչ էն խոսող ագռավ մտավ էնտեղ, էն դիմաց կասին Ագռավու քեար»³¹) և Փոքր Միերին Ագռավաքար ուղեկցող: Ագռավը կապվում է կրակի հետ, որն արտացոլված է ոչ միայն բերված զրույցներում, այլ նաև հետևյալ ասացվածքում. «Ագռավն արին գեղին քենյա, մոխիր տվեց գեղին վրա»³²: Մոխիրը տնօրինելու իրավունքով ագռավին հավասարեցնում են Մբ Կարապետ վանքի Կաղ դեհին: Հայկական զրույցներում ագռավը մարդկանց օձից փրկելու համար իֆքնագոռության է գնում³³:

Հեթանոսական կրոնի մերժմամբ վերաիմաստավորվեցին նաև հնագույն աստվածների խորհրդանիշ և ուղեկից թռչունների կերպարները: Դա լավագույնս արտահայտված է աստվածաշնչյան լեզվներում ագռավին հատկացրած չարագուշակի դերով, որ անհամատեղելի է մարդկանց կյանքը փրկելու համար ինքնագոռության գնացողի կերպարին:

Հնդեվրոպական դիցաբանության մեջ օձի հետ պայքարում հաղթող, ավետարեր և հանդերձյալ աշխարհի հետ կապված թռչուն է նաև արագիլը: Խեթական դիցաբանության մեջ Տելեպինայինու-Տելեբինուին փնտրելու ուղարկված լրաբեր *harana* թռչունը, ըստ Գր. Ղափանցյանի, կոմունկն է, և Տելեպինու աստծու խորհրդանիշ թռչունը կարող էր լինել նաև արագիլը³⁴: Հին Հուսիսատանում արագիլ սպանողին պատժում էին այնպես, ինչպես մարդասպանին³⁵: Հայաստանի «Վիշապներ» կոչվող կոթողների վրա արագիլի պատկերը հավաստում է նախնական հավատալիքների հետ թռչնի կապը: Արագիլը օձի հետ պայքարում հաղթող է (Օձի գերեզմանը լազլազի փոքրն ա, կամ Օձի փուշը լազլազը կմարսի)³⁶: Հայկական մի զրույցում ամեն տարի արագիլը խեղդում է իր ձագերից մեկին՝ աստծուն մատաղ անելու համար³⁷, մյուսում՝ արագիլներն իրենց երկրում մարդ են և թռչունի փնտրումներ են հագնում, ճանապարհ ընկնում մեր երկիր³⁸: Արագիլը մեռնող և հառնող Արա Գեղեցիկի թռչունն է³⁹: Թռչունը հաճախ մարմ-

²⁶ Բ.Առաքելյան, Հայկական պատկերաբանողականները IV-VII դարերում, Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչություն, Եր., 1949, էջ 93:

²⁷ Ն.Կուն, Հին Հունաստանի լեզվաբանությունը ու առասպելները, Եր., 1956, էջ 506:

²⁸ Т.Гамкрелдзе, Вяч. Иванов, *նշվ. աշխ.*, էջ 538:

²⁹ Նույն տեղում, էջ 540:

³⁰ Գ.Զաչարյան, Ամոնի դարաշրջանի գոհասեղանի Դ-վիճից, ՊԲՀ, 1977, թիվ 2, էջ 282:

³¹ Մասնա ծոեր, հայ ժողովրդական վեպ (աշխատ. Ս. Հարությունյանի), Եր., 1977, էջ 506:

³² Ա.Ղանալանյան, Առածանի, Եր., 1960, էջ 223:

³³ Ա.Ղանալանյան, Ավանդապատում, Եր., 1969, էջ 224, էջ 262-263, էջ 269, էջ 97:

³⁴ Գր. Ղափանցյան, Արա Գեղեցիկի պաշտամունքը, Եր., 1944, էջ 144:

³⁵ А.Голан, *նշվ. աշխ.*, էջ 73:

³⁶ Ա. Ղանալանյան, 1960, էջ 156:

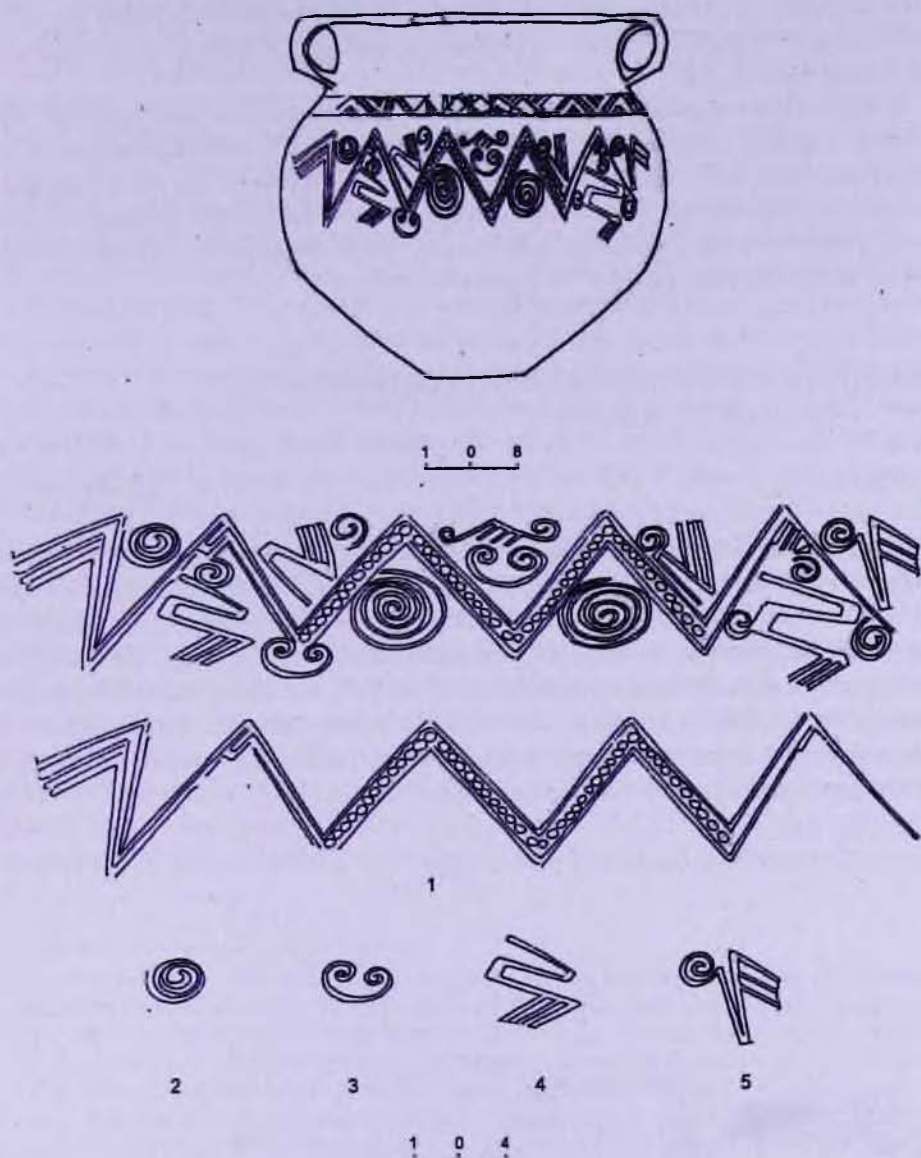
³⁷ Ա. Ղանալանյան, 1969, էջ 137-138:

³⁸ Նույն տեղում, թիվ 366 բ, էջ 137-138:

³⁹ Н.Шаншавили, Знаки и символы глиняной посуды куро-аракской культуры /к интерпретации знаков на миске из Озни/ Сообщения Академии наук Грузинской ССР, 133, № 1. Тбилиси, 1989, стр. 210.

մավորում է հանգուցյալի հոգին⁴⁰, և գարնանն արագիլի գալը ոչ թե վերադարձ է մախ-
նական հայրենիք, այլ անդրաշխարհ, հավերժական կացարան, որտեղ նրանք մարդու
կերպարանքով են⁴¹:

Տախտակ 1

Այսպիսով, քուտարաքսյան մշակույթի իրերն ունեն օգտապաշտական (ուտիլի-
տար) բնույթ, միաժամանակ անոթների վրա արված խորհրդանշական պատկերներն
արտացոլում են գերբնական ուժերի պաշտամունքի հետ կապված հավատալիքները:

⁴⁰В. Иванов, *Метаморфозы, Мифы народов мира*, т. 2, М., 1992, стр. 148.

⁴¹Н.Паншавили, *նշվ. աշխ.*, էջ 210:

Կարասի զարդագուտտ վիշապ, խոյ և թռչուն խորհրդանիշերի քննությունը բերում է այն համոզման, որ վաղբրոնզիդարյան խեցեղենի խորհրդանշանները *պատմող* են կամ *խոսող* Հնագիտական փաստերի, գրավոր աղբյուրների վկայությունների և բանագիտական նյութերի համադրումները ցույց են տալիս, որ վաղբրոնզիդարյան ծիսական խեցեղենի զարդանախշերը հավատալիքների և պաշտամունքի գաղտնագրված բարդ համակարգի գծապատկերային յուրատեսակ տպագրումներ են, իրենց մեջ ունեն պայմանական նախշերով ֆիքսված մտքեր, յուրաքանչյուր գաղափար արտահայտված է խորհրդանշանով:

Մեծ Միպասարի սրբարանում գալերի զոհարերության մնացորդների մտազմեցված կարասի զարդագուտտ սիմվոլիկան հաստատում է պատկերազարդման բովանդակության կապը ծիսակարգի հետ. զարդանախշումների մեջ արտացոլված է զարման գալստյանը՝ եին տարվա ավարտին և նոր տարվա սկզբին, այսինքն՝ տիեզերական կարգուկանոնի վերականգնման համար մղած պայքարում վիշապամարտիկի տարած հաղթանակին նվիրված ծեսի բովանդակությունը:

ОБ ИНТЕРПРЕТАЦИИ СИМВОЛОВ НА ОДНОМ КАРАСЕ КУРО-АРАКСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Резюме

Л. Езаян

Изучение символов и знаков на ритуальном карасе из раскопок святилища ранне-бронзового периода Мец Сепасара и сопоставление археологического материала с индоевропейскими верованиями и ритуалами указывают на следующее. Стилизованные изображения дракона, птиц, и оленей на ритуальном карасе - отображение верований, связанных с ритуалами, которые производились весной и символизировали конец Старого года и рождение Нового. Изображения с символическими знаками тесно связаны с основным ритуалом-жертвоприношением волков, приуроченном достижению основной цели-поддержания естественного порядка в природе.